

Alberti Gábor és Farkas Judit
PTE Nyelvtudományi Tanszék, Pécs, alberti.gabor@pte.hu /
MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, juttasusi@gmail.com
Vonzóak-e a magyar főnevek?

1. Bevezetés: a nagy fa, a fejsze és a csatasor

Nagy fába vágta a fejszét egy Kenesei István által toborzott, néhány tucat magyar generatív nyelvészből álló csoport, amelyik egy holland kiadó számára egy minden korábbinál alaposabb, aprólékosabb és átfogóbb magyar grammatika létrehozására vállalkozott egy hasonló célokat követő holland grammatika mintájára.¹ A mi feladatunk a magyar főnévi szerkezetről szóló rész megírása lett, ahol már a munka kezdetén súlyos kérdések merültek fel. Mivel és hogyan bővíthető egy főnévi fej maximális összetevővé (teljes szintagmává)? Egy fej mögötti komplementumzónát feltöltő vonzatokkal – az ige mintájára? Vagy más jellegű „hozzátartozók” töltik fel a komplementumot? Vagy nincs is komplementuma egy főnévnek?

E kérdésekre keressük a választ a releváns szakirodalom tanulmányozása, majd perdöntő adatok csatasorba állítása révén.

Nem véletlen a furcsa megfogalmazás a csatasorba állítandó adatok kapcsán: a készülő grammatika lehetőleg keretfüggetlenül (a lehető legkeretfüggetlenebb módon...) kívánja feltárni a nyelvtani összefüggéseket, a későbbi felhasználókra bízva, hogy ki-ki saját elméleti keretében fogalmazzon meg hipotéziseket és döntsön felőlük rendszerezett adataink alapján. Ez új módszertani elvek kidolgozását igényli.

E tisztelgő kötet lapjain ebbe az izgalmas vállalkozásba szeretnénk bepillantást nyújtani, a lehető legkonkrétabb választ adva az iménti alapkérdésekre a módszertani nyitottság megőrzése mellett.

2. Háromféle hipotézis a főnév mögötti komplementumról

Létezik-e egyáltalán az N fej mögött egy komplementumzóna? Háromféle álláspont lehetséges fel a szakirodalomban.

I. Szabolcsi és Laczkó (1992:291, (6)) összefoglaló szerkezete nem vesz tudomást N fej mögötti összetevőkről. A birtokos mélyszerkezeti helye (is) az N fej előtt van. A címkézett ágrajzleírás az alábbi (1a) pontban ezt az álláspontot rögzíti: a D pozíció a határozott névelő helye, közte és a todalékolt (I) főnévi fej (N) között „születik meg” a birtokos (*a Peti kalapja*), ami innen a SPEC jelölésű pozícióba is mozoghat (*Petineki a Ø_i kalapja*):

- (1)a. [DP SPEC D [NP DP N+I]]]
b. [DP NP_i D [predNP N+I Ø_i]]

II. É. Kiss (1998:85–86) felfogása szerint van is N-komplementum, meg nincs is: „A birtokos szerepű bővítményt a kiinduló szerkezetben a bővítmények szokásos helyén: az alaptag mögött, annak testvéreként vesszük fel. A [...] esetadás-megszorítás azonban az NP-ben nem engedélyez bővítményt az alaptag mögött; következésképp a birtokost topikszerűen, az NP élére kell vinnünk, és a főneves kifejezés egészét magában foglaló DP kategóriához kell csatolnunk.” A fenti (1b) képlet É. Kiss (54) ábráját idézi fel. Az esetadás-megszorítás (É. Kiss 1998:77) lényege az, hogy az NP esetjelölésére kettős kötelezettség nehezedik: egyrészt az NP jobb szélén kell állnia, másrészt az NP fejére kell kötött morfémaként tapadnia – ez

¹ A cikk megírását az OTKA NK 100804 „Átfogó magyar nyelvtan” támogatta. Szabó Veronikának tartozunk még köszönettel, aki e projekt tagjaként hasznos megjegyzésekkel támogatta munkánkat.

csak úgy lehet, ha az N fejtől jobbra már nincsen hanganyag a főnévi szerkezetben. Szintaktikailag van tehát N-komplementum, de az hangtanilag kötelezően üres.

III. E cikk szerzői azt képviselik Alberti és Medve (2002/2005:141–142, illetve 6. fejezet) alapján, hogy a főnévi fej vonzatai (is) a komplementumban születnek (*a meghívásod az esküvőmre, a gyönyörű húga annak az ellenszenves fickónak*), sőt a Laczkó (2000, 6.1) által fogalmikeret-szereplőknek nevezett (*a vizsga matekból*) vagy adjunktum funkciójú összetevők is (*az első vizsga januárban*) a komplementumban generálódnak. A döntő érv: így együtt adnak ki például egy igei vonzatszereplőt, függetlenül attól, hogy a főnévi fejhez milyen módon kötődnek az érintett összetevők (mind a négy iménti példa lehet válasz erre a kérdésre: *Mi zaklatott fel ennyire?*). Ebben a megközelítésben az adatokról úgy lehet számot adni, hogy az összetevők komplementumban maradását (2a) grammatikusnak, viszont az N fej előtt kínálkozó pozíciókhoz képest gyakran diszpreferálnak tartjuk. Azaz több körülmény együttes fennállása esetén válhat preferálttá (vagy legalábbis az üres komplementumos alternatívákkal egyenrangúvá) az N-komplementum kitöltése hangalakkal rendelkező összetevőkkel. Mint majd látjuk, számít az N fej ragjának testessége és funkcionalitásának a foka, a Behaghel-törvény (2009), az N fej előtti pozíciók „zsúfoltsága”, a befogadó teljes mondat arányai.

- (2)a. [DP D [NP N DP]]
b. [DP DP_i D [NP N Ø_i]]
c. [DP D [NP DP_i N Ø_i]]

Nem „igazságos” tehát e körülményeket figyelmen kívül hagyva vizsgálni a (2a)-nak megfelelő *a kalapja Petinek* változatot a vitathatatlanul elsöprően jobban hangzó (*a*) *Peti kalapja* (2b), illetve *Petinek a kalapja* (2c) változatokhoz képest.

Olyan (teljes mondat- vagy szöveggörnyezetet kínáló) adatsorokat mutatunk majd be, amelyek reményeink szerint jó kiindulópontjául szolgálnak majd későbbi kutatásoknak ezen a területen, ahol tehát nyilvánvalóan feszültség van az esetmegszorítási elv és valamiféle vonatöröklődési elv között, súlyosbítva azzal, hogy a perdöntő példák szemantikai komplexitása elkerülhetetlenül beleszól a grammatikalitási ítéletekbe.

3. A fókuszteszt mint hamis tanú

Szabolcsi és Laczkó (1992:190, (10a-b)) tagadja a főnévi fej mögötti testesösszetevő-előfordulás lehetőségét, fókuszteszttel érvelve (3a-b); amit Bartos (2000:689-692) is követ (3c-e), A szerzők eredeti grammatikalitási ítéleteit közöljük:²

- (3)a. *[A kalapja Péter] vezett el.
b. *[A kalapja Péternek] vezett el.
c. *[?]Nekem csak [a könyv az asztalon] kell.
d. ??Engem [a bizalom Istenben] hatott meg.
e. *[?]Minket [a vita Péterrel] fárasztott el ennyire.

² A csillag teljes elfogadhatatlanságot jelent, míg a kérdőjelek arra utalnak, hogy a mondat megítélése a „kifogástalan” és a csillagos státusz között áll, és/vagy erősen szóródik az anyanyelvi beszélők körében. A csillagos kérdőjel erősebb elutasítást jelent a kérdőjelcsoportoknál: „a mondat majdnem teljesen elfogadhatatlan” (e cikk szerzői számára egyébként a (3d) mondat sem érdemel jobbat a csillagos kérdőjelnél). Zárójeles kérdőjelet is használunk az Átfogó projektben, amit olyan mondat kap, amit jól formálnak ítélnék, de lerontja a kifogástalanság érzetét az, hogy a jelentését egy hozzá képest egyértelműen preferált mondatváltozat is hordozza. Mindez azzal a módszertani kihívással kapcsolatos, hogy a projekt végső célját – az átfogó jellegből adódóan – kimondva–kimondatlanul a nyelv kontúrjának megrajzolásában kell látnunk, vagyis a grammatikalitási határok feltérképezésében.

Bartos (2000:691) a fenti „alig elfogadható” (3c–e) példákhoz képest teljesen elfogadhatatlannak mondja az alábbi (4a–c) testes N-ragot tartalmazó variánsokat, továbbra is fókusztesztnak alávetve őket:

- (4)a. *Nekem [a könyvből az asztalon] / [a könyv az asztalonból] kell készülnöm.
- b. *Nem [a bizalmat Istenben] / [a bizalom Istenbent] vesztettem el.
- c. *Mi [a vitától Péterrel] / [a vita Péterreltől] vagyunk ennyire fáradtak.
- d. [A *Harc a nagyúrral*-t] mondom el.

A 2. pontban említett esetmegszorítást látszik megerősíteni a szóban forgó három példa: az ige által „küldött” ragot nem veheti fel a főnévi fej, mert nem ott van a teljes főnévi szerkezet jobb szélé, ugyanakkor ezen a „jobb szélen” sem állhat a rag, hiszen ott nem a fejet találja. Ez utóbbi megoldás csak címek esetén jön szóba, ahogyan azt a fenti (4d) szemlélteti (Szabolcsi and Laczkó 1992:257); a címeket – ez derül ki – tekinthetjük osztatlan N fejnek.

Bartos gondolatmenetében felfedezhetünk azonban egy elemet, ami arra utal, hogy az N-komplementumra nézve kategorikusan kimondani a kötelező ürességet elhamarkodott dolog lenne, árnyaltabban kell tekintenünk a kérdést. Bartos szerint ugyanis a testes N-komplementum testes N-raggal párosulva (4a–c) „rosszabb”, mint amúgy (3c–e) – ami felveti annak lehetőségét, hogy a testes N-komplementum grammatikalitása „környezetfüggő”, így megfelelő környezetben akár kifogástalan példányra is bukkanhatunk...

Ami a megfelelő környezetet illeti, a fókusz semmiképpen nem az, ugyanis minden esetben tiltja a jobbra ágazást, azaz a fej mögötti zóna testességét:

- (5)a. Ki hívott meg? ^{??}[Az a lány, akivel tegnap találkoztunk], hívott meg.
- a'. Ki hívott meg? [Az a lány] hívott meg, akivel tegnap találkoztunk.
- b. Hogy találták meg Pétert? ^{??}[Berúgva a pálinkától] találták meg.
- b'. Hogy találták meg Pétert? [A pálinkától berúgva] találták meg.
- c. Mi célból mentél át Boglára? ^{??}[Átúszni a Balatont] mentem át Boglára.
- c'. Mi célból mentél át Boglára? [A Balatont átúszni] mentem át Boglára.

A fókuszteszt tehát a fókusz jobbra ágazást tiltó jellege miatt egyáltalán nem perdöntő az N-komplementum testességének problémája ügyében.

4. Példák arra, ami nincs is

A 2. pontban számba vett I. megközelítést valló szerzők is sok példát elfogadhatónak tartanak azonban (Szabolcsi és Laczkó 1992:257-258). Preferálják a vonzatot a szabad határozóval szemben (a (6) példasorban megidézzük az ő (85) sz. példasoruk tagjait), de az utóbbit is többé-kevésbé elfogadják. A vonzatosak között preferálják a mondat eleji vagy végi pozíciót, figyelembe véve az N ragjának a testességét is – ugyanarra a tendenciára következtetve, mint Bartos iménti, fókusztesztnak alávetett példái kapcsán.

- (6)a. János megérkezése Pestre / [?]Máriával ma is beszédtema.
- a'. A fiúk találkozása Máriával / [?]Pesten ma is beszédtema.
- b. [Péter befutása a célba] a verseny végét jelentette.
- b'. Ezek figyelték [Péter befutását a célba] ([?]a lelátókról).
- b". [?] Nem tudunk [Péter befutásáról a célba].

Szabolcsi és Laczkó (1992:257–258, (87)) az N-rag testességét sem tartja kizártnak; azt tartják döntőnek, hogy az argumentum ragja legyen még testesebb (mi a (7d) mondatot csak csillagos kérdőjellel büntetnénk):

- (7)a. Sokat gondolkodtam [a biztonsági emberek összeesküvéséről a király *ellen*].
 b. [?] Sokat gondolkodtam [Mária találkozásáról Péterrel].
 c. ^{??} Sokan érdeklődtek [Mária találkozása **felől** Péterrel].
 d. *Sokan érdeklődtek [a biztonsági emberek összeesküvése **felől** a király *ellen*].

Az esetmegszorítás jósolta fekete-fehér helyzet tehát távolról sem áll fenn, ahogy az iménti ellenpéldák mutatják. Az I-II. megközelítés képviselőinek szemére vethetjük, hogy miközben tisztázzák, hogy milyen körülmények javítják meg a testes N-komplementum alkalmazását, sok kipróbált példában nem teremtik meg ezeket a körülményeket.

5. Preferált-e a testes N-komplementum?

A 2. szakaszban számba vett II. hipotézis az N-komplementum testességére vonatkozóan azt implicálja, hogy ha egy mondatvégi helyzetben látszólag együtt is marad a főnévi fej az őt követő vonzataival (6a), valójában az ige mögötti helyzetben az N-vonzatok kötelezően kilépnek a V komplementumába (6b) – az É. Kiss-féle (1998) VP-összevonás szellemében, miszerint az ige magához veszi vonzatainak vonzatait, és azok vonzatait, és így tovább.

- (6) a. [VP ... V ... DP ... [DP ... N DP ... DP ...] ...]
 b. [VP ... V ... DP ... [DP ... N \emptyset_i ... \emptyset_j ...] ... DP_i ... DP_j ...]

Az alábbi példasor tanúsága szerint viszont az É. Kiss (2009) által mostanában a mondat szórendjének meghatározására alkalmazott Behaghel-törvény³ akkor teljesül, ha úgy tekintjük, hogy a V után két DP összetevő jön (7a–a''), nem négy (7b–b'). A feltételezett négyest a (7c–c') szerint kellene rendezni a Behaghel-törvény szerint; így viszont jóformán elfogadhatatlan szósorokat kapunk. A Behaghel-törvény tehát mint indikátor a (6a) szerinti testes N-komplementum jelenlétére utal – ahogyan azt a 2. szakaszban említett III. hipotézis mondja.

- (7) a. Elmondattad végül
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]
 [a gyerekkorunkból ismert tréfás kis verset Móricztól a három dühös tehénről]?
 a'. Elmondattad végül
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]
 [a gyerekkorunkból ismert tréfás kis versét Móricznak a három dühös tehénről]?
 a''. Elmondattad végül
 [a gyerekkorunkból ismert tehenes Móricz-verset]
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]?
 b. Elmondattad végül
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]
 [a gyerekkorunkból ismert tréfás kis verset]
 [Móricztól]
 [a három dühös tehénről]?
 b'. Elmondattad végül
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]
 [a gyerekkorunkból ismert tréfás kis versét]
 [Móricznak]
 [a három tehénről]?

³ Arról az univerzális megfigyelésről van szó, hogy minél súlyosabb a hanganyaga egy összetevőnek, annál inkább az várható, hogy a mondat végefelé foglal helyet.

- c. ^{??}Elmondattad végül
 [Móricztól]
 [a három tehénről]
 [a gyerekkorunkból ismert tréfás kis verset]
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]?
- c'. ^{??}Elmondattad végül
 [Móricznak]
 [a három tehénről]
 [a gyerekkorunkból ismert tréfás kis versét]
 [a két kis cserfes hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]?

A következő példasor egy beékeléses „kísérletet” mutat be. A kísérlet azon alapul, hogy a magyar nyelv tolerálja a *scrambling* jelenséget: a szabad határozók bekeveredését a vonatok közé az ige mögötti komplementumzónában. Ezt mutatja a (8a) példa.

- (8) a. Elmondatták [az unokahúgoddal] (\emptyset / szerinted / végül)
 [a tréfás versikét Móricz Zsigmondtól a három tehénről]?
- b. Elmondatták [a tehenes versikét] ([?] \emptyset / ^{??} szerinted / ^{??} végül) [Móricz (Zsigmond)-tól]
 [a cserfes kis hódmezővásárhelyi unokahúgoddal]?

A (8b) már szabadhatározó-beékelés nélkül is kiérdemel egy kérdőjelet; amit úgy magyarázhatunk, hogy a testes N-komplementumot tartalmazó főnévi szerkezet preferált helye akkor is a mondat vége, ha önmagában a fonetikai súly ezt nem követelné ki. A szabadhatározó-beékelés tovább rontja a grammatikalitási megítélést, amit annak tulajdonítunk, hogy kiváltja a két összetevőre való szétválást (6b). Preferált tehát a (6a) konstrukció, a testesnek megmaradó N-komplementummal; a (6b) csupán kényszermegoldás, gyengébb jólformáltság-érzettel.⁴

Hogy mennyire preferált / tolerált a testes N-komplementum, abba a főnévi szerkezeten belüli fonetikai súlyarányok is beleszólnak – mintha a főnévi fej egy libikóka középpontja lenne, és hozzávetőleges egyensúlyra törekednének. Az alábbi (9a–a') példapár tanúsága szerint javít a súlyosabb N-komplementumon a súlyosabbá tett N előtti szakasz. A (9b–b') példapár is ezt a tanulságot hivatott sugallni; amit kiegészíthetünk a (9b'') és a (9b) összevetésével is: a túl súlyos N előtti szakaszon javít az N mögé helyezése valaminek.

A példákkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy a (9a–a'), illetve (9b–b'') mondatok kontrasztív topikot tartalmazó választ nyújtanak a következő kérdésekre: *Miben látsz kifogásolnivalót? / Mi iránt érdeklődsz mostanában?* A sajátos – nem kimerítő – választípus alkalmazásával a fókusz használatát tudjuk kikerülni, ami által nem esünk bele a 3. szakaszban ecsetelt csapdába, ahol rámutattunk, hogy a fókuszteszt alkalmatlan az N-komplementum testességének tesztelésére, mert a fókusz nem tolerálja a jobbra ágazást a fejtől. A kontrasztív topik viszont az alábbiak tanúsága szerint kiválóan tolerálja a jobbra ágazást, azaz az N-komplementum testességét. E tesztípus bevezetését fontos módszertani eredménynek tartjuk; egyben lényeges elemének az Átfogó projekt metodológiai stratégiaalkotásának.

- (9) a. [?] Na például [a meghívásában a húgodnak a koncertre], abban látok.
- a'. ^(?) Na például [az előzetes egyeztetés nélküli, mindenki számára váratlan meghívásában a húgodnak a koncertre], abban látok.

⁴ Vegyük észre, hogy ez utóbbi hipotézis azt is magyarázza, hogy a (8b–c) szabadhatározó-mentes változatait miért nem teheti kifogástalanná a szétválásos (6b) konstrukció esetleges automatikus kiváltódása, amivel a testes N-komplementum nem mondatvégi előfordulásának problémája eltűnne: a szétszórásnak ára van, legalábbis az ige-komplementumon belül.

- b. ^{*?}Na például [a versei iránt Adynak a halálról], azok iránt egyre jobban érdeklődöm.
- b'. [?]Na például [az utolsó éveiből származó, mostanában népszerűvé váló versei iránt Adynak a halálról], azok iránt egyre jobban érdeklődöm.
- b". ^{??}Na például [Adynak az utolsó éveiből származó, mostanában népszerűvé váló, a halálról szóló versei iránt], azok iránt egyre jobban érdeklődöm.

6. Mit mutatnak a névmások?

Az N fej szemantikai keretébe tartozó DP-k kapcsán kérdés, hogy mit jeleznek a névmásokon alapuló nemzetközi tesztek a klasszikus kötéselvek alapján: a kérdéses összetevő az N-hez tartozik-e (6a) / a fölöttes V-hez tartozik-e (6b) / mindkét lehetőség megvan / egyik sincs meg. A visszaható névmás ugyanis azt jelzi, hogy a névmási DP a saját régensének vonzat- vagy fogalmi keretén belül találja meg az antecedensét (6a).

A nemzetközi szakirodalomban gyakran felbukkanó *kép*-es példák azt sugallják, hogy a fölöttes ige keretében kötődnek a szemantikailag eredendően nem feltétlenül hozzátartozónak gondolt összetevők is (6b):

- (10)a. Az idős művész_i készített/festett egy képet *róla_i/✓ magáról_i.
- a'. Az idős művész_i mutatott egy régi képet *róla_i/✓ magáról_i.
- b. Az idős színész_i mesélt egy történetet *róla_i/✓ magáról_i.
- b'. Az idős színész_i elmesélt egy régi pletykát *róla_i/✓ magáról_i.
- c. Ili_i írt egy jellemzést *róla_i/✓ magáról_i.
- c'. Ili_i előkeresett egy jellemzést *róla_i/✓ magáról_i.

A fenti nem vesszős példák magyarázhatóak úgy, hogy az ige létre hozást fejez ki, és így a DP tartományon belül is implicit módon ott rejlik az ige alanya mint „kreátor”, vagyis az alábbi (11a) jelentésábrázolatban az x szereplő szükségképpen azonos az y szereplővel.

- (11)a. [x létre hoz [y kreációja z-ről]]
 b. [x előteremt [y kreációja z-ről]]

A (10) vesszős példái esetében azonban nem kötelező, sőt egyáltalán nem is preferált az ige alanyát (x) azonosítani a meg nem nevezett kreátorral (y) egy (11b) jellegű jelentésábrázolatban. Vajon ez azt jelenti, hogy a fölöttes ige komplementumában vannak a szemantikailag a főnévhez tartozó vonzatok is? A következő példasorok azt igazolják, hogy ez teljes általánosságban semmiképpen nem mondható ki; sőt már érvelni is csupán különleges feltételek nagyon speciális konstellációja esetén próbálhat meg valaki ilyesmi mellett. Nézzünk néhány releváns tényezőt – észben tartva persze, hogy a (10) vesszős példáiról még számot kell majd adnunk!

Az első vizsgált tényező az N-vonzat mondatbeli helyzete lesz, a második pedig ezzel párhuzamosan a kreátor explicitése (valamennyi példa szándékunk szerinti értelmezésében eltérőnek tekintjük a kreátort az i-vel indexelt szereplőtől):

- (12)a. – Mit mutatott neked az idős művész_i?
 – Na például azt a régi képet ^{??}róla_i/^(?)magáról_i, azt csak nagyon vonakodva mutatta meg.
- a'. – Mit mutatott neked az idős művész_i?
 – Na például azt a régi képet [?]róla_i/^{*?}magáról_i, azt csak nagyon vonakodva mutatta meg.
- a". – Megmutatta neked az idős művész_i a képet a családtagjairól?
 – Csak a feleségéről / *róla_i/^(?)magáról_i mutatta meg a képet.
- b. – Mit mesélt neked az idős színész_i?
 – Na például azt a régi pletykát ^{??}róla_i/^(?)magáról_i, azt csak nagyon vonakodva mesélte el.

- b'. – Mit mesélt neked az idős színész_i?
 – Na például azt a régi pletykánkat [?]róla_i/^{*}magáról_i, azt csak nagyon vonakodva mesélte el.
- b". – Elmesélte neked az idős színész_i a pletykáinkat a kortársairól?
 – Csak Sinkovitsról / ^{*}róla_i/^(?)magáról_i mesélte el a pletykánkat.
- c. – Mit kerestett elő neked Ili_i?
 – Na például azt a régi jellemzést ^{??}róla_i/^(?)magáról_i, azt csak nagyon vonakodva kereste elő.
- c'. – Mit kerestett elő neked Ili_i?
 – Na például azt a régi jellemzésedet [?]róla_i/^{*}magáról_i, azt csak nagyon vonakodva kereste elő.
- c". – Előkereste neked Ili_i a jellemzésemet a munkatársairól?
 – Csak a portásról / ^{*}róla_i/^(?)magáról_i kereste elő a jellemzésedet.

Az N-vonzat egyértelműen anaforikus (visszaható névmási) jelleget mutat a fókuszban (kétvesszősök); ami nem meglepő, hiszen ki van szakítva eredeti keretéből, és egyértelműen az igei keretben áll, az alannal társargumentumszerű helyzetben (6b). A kontrasztív topikban viszont (nem vesszősök) már picit gyengébb az anaforikus választás dominanciája. Ez utóbbi pozícióban az idegen kreátor explicit kifejezése (birtokos toldalékkal a vesszős példákban) az anaforikus változatot szinte meghiúsítja, és majdnem tökéletessé teszi a nem anaforikus változatot. Annyi leszögezhető, hogy ha a szemantikailag az N-hez tartozó összetevők szintaktikailag az ige hatáskörében lennének (6b), akkor nem számíthatna, hogy milyen pozícióban állnak, és az sem számíthatna, hogy a DP-n belül megjelenik-e a kreátor.

Az alábbiakból pedig kiderül, hogy a DP belső felépítésének – például az N fejnek és az ő vonzatjelölő karakterének – a megválasztása a harmadik releváns tényező a tekintetben, hogy „kié az N-vonzat”.

- (13)a. Az idős művész_i mutatott egy régi képet ^{*}róla_i/^{*}magáról_i.
 a'. Az idős művész_i mutatott egy régi interjút ^{??}vele_i/^{*}magával_i.
 b. Az idős művész_i előkeresett/megmutatott egy régi képet ^{*}róla_i/^{*}magáról_i.
 b'. Az idős művész_i előkeresett/megmutatott egy régi interjút ^{??}vele_i/^{*}magával_i.
 c. Az idős művész_i megmutatott/előkeresett egy régi szerelmesverset ^{??}hozzá_i/^{*}magához_i.
 d. Az idős színész_i elmesélte azt az ismert régi történetet ^{*}róla_i/^{*}magáról_i.
 d'. Az idős színész_i elmesélte azt a közismert nagy csalódást ^{??}benne_i/^{*}magában_i.

A negyedik releváns tényező (az N-vonzat hovatartozása tekintetében) a befogadó ige megválasztása. Bizonyos igék mellett a releváns N-vonzat már szinte tökéletes lesz nem anaforikus alakban. Meghatározó faktornak látszik, hogy az előző példasorban használt kreatív és fél-kreatív igékkel szemben olyan igéket használjunk, amelyeknek semmi köze nincsen az érintett DP létrejövéséhez.

Ezen a ponton térhetünk vissza a (10) kapcsán említett probléma teljes megoldásához: az *ír*, *mesél*, *készít* kreativitása nyilvánvalóan döntővé válik az Alany=Kreátor koreferencia alapján (11a). A fél-kreatív karakter segítségével az anafora-kiváltó igék nagyobb csoportját szeretnénk megragadni. A *mutat*, *előkeres*, *elmesél* mintha egy „újrakreálásról” szólna az ige által megjelölt pillanatban – ez a tulajdonság rokonítja őket az igazi kreatív igékkel. Láttuk, hogy az újrakreáló igék az eredeti kreáló explicit jelenlétében csődöt mondanak ((12) vesszős esetei) – épp ez bizonyítja, hogy bizonyos anaforikus példákat azért fogadunk el, mert az eredeti kreáló implicit állapota mellett hajlamosak vagyunk az újrakreálót figyelembe venni: Alany=Újrakreáló a (11b) jelentésábrázolatban.

A nem (fél-) kreatív igék nem tiltják, sőt preferálják a DP határozottságát; ez utóbbi tényezővel javítjuk tovább a jól formáltságot:

- (14)a. Az idős művész_i nem tudta megbocsátani azt a régi képedet [?]róla_i/^{*}magáról_i.

- b. Az idős művész_i nem tudta megbocsátani azt a régi interjúdat ^(?)vele_i/*magával_i.
- c. Az idős művésznő_i nem tudta elfeledni azt a régi szerelmesversedet [?]hozzá_i/*magához_i.
- d. Az idős színész_i nem tudta feldolgozni azt a közismert nagy csalódást [?]benne_i/*magában_i.

Úgy értelmezhetjük a fentieket, hogy ezek az igék nem vonják hatásuk alá a főnévhez tartozó vonzatot (6a), hiszen kiváló a nem anaforikus választás, míg az anaforikus immár elfogadhatatlan. Ez azt sugallja, hogy az igék egyedi szemantikai karakterük alapján vonhatnak vagy nem vonhatnak maguk alá vonzatuk hozta vonzatokat. Vagyis olyan jelenséget látunk a „szökésben” (6b), ami a szintaxis szabályrendszerében teljesen korlátozatlan, szüksége van viszont szemantikai legitimációra.

Az ötödik releváns tényező az N-vonzat hovatarozását illetően a kötő/antecedens grammatikai funkciója a mátrix ige mellett. Eddig a kötő mindig alanyesetű volt. Most lássunk példákat a tárgyesetű kötőre!

- (15)a. – Mi zaklatta fel azt az idős színészt_i?
- Na például az a régi történeted róla_i/*magáról_i, az nagyon felzaklatta.
 - a'. Az idős színészt_i nagyon felzaklatta az a régi történeted ^(?)róla_i/*magáról_i.
 - a". – Felzaklatta az idős színészt az a 6 történetem a társulati tagokról?
 - Az idős színészt_i csak ^{??}a Bujtorról / ^{*?}róla_i/*[?]magáról_i zaklatta fel a történeted.
 - b. – Mi zaklatta fel azt az idős színészt_i?
 - Na például az az elhíresült interjúd vele_i/*magával_i, az nagyon felzaklatta.
 - b'. Az idős színészt_i nagyon felzaklatta az az elhíresült interjúd [?]vele_i/*magával_i.
 - b". – Felzaklatta az idős színészt az a 6 interjúm a színházi emberekkel?
 - Az idős színészt_i csak ^{??}a Bujtorral / ^{*?}vele_i/*[?]magával_i zaklatta fel az interjúd.
 - c. – Mi zaklatta fel azt az idős színészt_i?
 - Na például az a padlásról előkerült régi leveled ^(?)tőle_i/*magától_i, az nagyon felzaklatta.
 - c'. Az idős színészt_i nagyon felzaklatta az a padlásról előkerült régi leveled ^{??}tőle_i/*magától_i.
 - c". – Felzaklatta az idős színészt az a 6 régi levelem a színészbarátaimtól?
 - Az idős színészt csak ^{*?}a Bujtortól / ^{*?}tőle_i/*[?]magától_i zaklatta fel az a padlásról előkerült régi leveled.

Még a fókuszba extraktált N-vonzat sem lehet anaforikus, ha tárgy várja kötőként egy alany helyett (ez a kétvesszős példák tanulsága)! Ez bizonyítja, hogy nem az igéé a vitatott helyzetű N-vonzat (a (6a) minta érvényesül a (6b) minta helyett), hiszen egy ige társargumentumai körében a tárgy jó kötő az alacsonyabb rendű vonzatok számára (pl. *Nem ültethetlek téged magad mellé!*). Egyébként ezek az antikreatív igék nagyon nehezen fogadják be a szökött vonzatokat a saját komplementumukba (6b). Ez ismét azt sugallja, hogy az igék egyedi karakterük alapján vonhatnak vagy nem vonhatnak maguk alá vonzatuk hozta vonzatokat.

A (16) példákban a kötő számára további grammatikai funkciókat próbálunk ki (nem alanyi, nem tárgyi). A kötött ragozása is új eseteket mutat be.

- (16)a. Az idős színésznőben_i súlyos ellenérzést keltett az a szerelmesversed ^(?)hozzá_i/*magához_i.
- b. Az idős színészek_i súlyos fájdalmat okozott az örökös csalódásunk ^(?)benne_i/*magában_i.
- c. A kolléganő_i számára nagyon terhessé vált a túl heves érdeklődésed iránta_i/*maga iránt_i.

Egyértelmű megerősítést nyert, hogy semmilyen nem alanyi kötő nem engedélyezheti az anaforikus névmásválasztást.

Az utolsó példában az alanyi / tárgyi / ferde kötők lehetőségét összevetve vizsgáljuk.

- (17)a. Én is mutatok neked egy régi képet magamról / ^{*?}rólam / ^{*?}magadról / rólad.

- b. Te is mutass nekem egy régi képet *[?]magamról / [?]rólam / magadról / *[?]rólad!
- c. Tudom, hogy én is nagyon felzaklattalak téged azzal a régi képpel ([?]magamról / *[?]rólam / *magadról / ^{??}rólad).
- d. Te is nagyon felzaklattál engem azzal a régi képpel *[?]magamról / ^{??}rólam / ([?]magadról / *[?]rólad).
- e. Mari mindig össze akar veszejteni engem veled azokkal a régi képekkel *magamról / [?]rólam / *magadról / ([?]rólad / [?]magáról / ^{??}róla / *magunkról_{excl.} / ^{??}magunkról_{incl.} / [?]rólunk_{excl.} / ^{??}rólunk_{incl.}).
- e'. Na például azokkal a régi képekkel *magamról /rólam / *magadról / rólad / ^{??}magáról / ^{??}róla / *magunkról_{excl.} / ^{??}magunkról_{incl.} / ([?]rólunk_{exkl.} / ^{??}rólunk_{inkl.}), azokkal.
- f. Mari minden kétséget kizáróan össze akar veszejteni engem veled.

Ebből az összevetésből is egyértelművé vált: ha az alanyt helyezzük a kötői szerepbe, akkor a kötött anaforikus alakot ölthet; ha nem az alanyt, akkor nem anaforikus. Ezt a T/I Marit (az alanyt) kizáró (exkluzív) vagy magában foglaló (inkluzív) értelmezései gyönyörűen megerősítik a (17e–e') példáiban: tehát anaforikus akkor, ha az alanyt is beleértjük a *mi*-be.

Hová tartozik tehát szintaktikailag a szemantikailag egy N fejhez tartozó DP? Néhány ismert *kép*-es példa (10) azt sugallja, hogy az igehez; de kielemeztük, hogy legalább öt tényező együttállása szükséges ahhoz, hogy anaforikus kötődés lépjen fel a kérdéses DP és egy igevonzat között – ami ugyebár a jele annak, hogy igevonzati rangja van az adott mondat-szerkezetben a kérdéses DP-nek. Ha az öt tényező valamelyike nem teljesül, akkor a kérdéses DP nem anaforikus névmási alakot ölt, így hát az N fej fogalmi keretén belül maradt szintaktikailag is (6b).

7. Vonzat vagy fogalmi szerep van-e az N-komplementumban?

Az alábbi példasorozatunk olyan különbséget szemléltet, ami alapján a következőket mondhatjuk:

A komplex esemény jelentésű -*As* főnevek (Laczkó 2000:304) (az igeihez hasonló) vonzatokkal rendelkeznek (18a–a"). Ennek bizonyítékát látjuk abban, hogy a *mindkét* kvantort az ige mögött *in situ* (18a) kétféle hatókörrel is értelmezhetjük, ahogy például a *Csak téged szeretiünk mindketten* mondatban. Az ige elé kilépve a kvantor egyenes hatókörű (18a'), hacsak nem adunk neki (dőlt betűvel megjelölt) kontrasztív hangsúlyt (18a"), ami inverz hatókört eredményez (Alberti–Medve 2000).

Amikor a birtok a *kezelés* ágenseként értelmeződik, akkor egyszerű eseményről van szó (Laczkó 2000:304), akár csak a *kúra* esetében (18b). Az *in situ* kvantor nem értelmeződhet a birtokszó vonzatkeretén belül – mert annak nincs is vonzatkerete, csak fogalmi kerete! Be kell érünk tehát a J2 jelentéssel. Az ige elé lépő birtokos ezt a jelentést teszi explicitté a (18b')-ben, a (18a') analógiájára. A kontrasztív hangsúlyozás viszont a (18b")-ben hiába próbálja a (18a") mintájára előállítani a J1 inverz hatókörű olvasatot: a kvantort nem tudjuk a birtokszó vonzatkeretén belül értelmezni, mert – ahogy az imént mondtuk – annak nincs is vonzatkerete, csak fogalmi kerete!

(18)a. Elutasítom mindkét ismerősöd _{Páciens} kezelését.	J1, J2
J1: ELUTASÍT > MINDKÉT > KEZELÉS	
J2: MINDKÉT > ELUTASÍT > KEZEL	
a'. Mindkét ismerősödnek _{Páciens} elutasítom a kezelését.	J2
a". <i>Mindkét ismerősödnek</i> _{Páciens} elutasítom a kezelését.	J1
b. Elutasítom mindkét ismerősöd _{Ágens} kezelését / kúráját.	J2
b'. Mindkét ismerősödnek _{Ágens} elutasítom a kezelését / kúráját.	J2
b". * <i>Mindkét ismerősödnek</i> _{Ágens} elutasítom a kezelését / kúráját.	Ø

8. Konklúzió

Létezik-e hát az N fej mögött egy komplementumzóna, vagy a szemantikailag az N fejjel „érkező” összetevők (nominalizálást túlélő igevonzatok, illetve fogalmikeret-tagok) a fölöttes ige komplementum- vagy operátorzónájában találnak helyet (transzformáció révén vagy akár anélkül is)?

Bár metaelméleti szempontból (esetadási megszorítás) kényelmesebb a generatív kutatóknak az utóbbi megközelítés enyhébb vagy szigorúbb változata mellett elköteleznie magát, rengeteg adatról kellene megnyugtatóan számot adnia a választott keretelméletében. Érdekes, nyitott kutatási területről van tehát szó, ahol még az adatok megítélésének módszertana ügyében is átgondolt lépésekre van szükség.

Korántsem mondattak ki tehát az „utolsó szavak” az N-komplementum ügyében, sőt olyan súlyos kérdések forognak kockán, amelyek valamely generatív megközelítés alappilléreit is megrengethetik akár – ennyit kívántunk ebben a cikkben igazolni.

Hivatkozások

- Alberti Gábor – Medve Anna 2000. Focus Constructions and the “Scope–Inversion Puzzle” in Hungarian. *Approaches to Hungarian 7*. Szeged. 93–118.
- Alberti Gábor – Medve Anna 2002/2005. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Janus-Books / Gondolat. Budapest.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. Kiefer (1992), 653–762.
- É. Kiss Katalin 1998. *Mondattan*. É. Kiss Katalin, Kiefer Ferenc és Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest. 15–184.
- É. Kiss, Katalin 2009. Is free postverbal order in Hungarian a syntactic or a PF phenomenon? In: Erteschik-Shir, Nomi – Lisa Rochman (eds.) *The Sound Pattern of Syntax*. Oxford Univ. Press.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc szerk. 2000. *Strukturális magyar nyelvtan. I. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Laczkó Tibor 2000. Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. Kiefer (2000), 293–452.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. Kiefer (1992), 179–298.

This paper discusses a few basic questions concerning the Hungarian noun phrase whose analysis makes an important part of our task as members of a project led by István Kenesei aiming at the elaboration of a Hungarian “Comprehensive Grammar Resource”: What kind of constituents can be found in the complement zone of an N head? Or do the constituents semantically belonging to an N head find their places in the complement of the matrix V? We provide thoroughly systematized sets of data and novel tests on the basis of which more reliable answers can be given to these questions than earlier.